

Roemloos sterven

Het leven van een Joodse militair bij de Koloniale troepen

Gerhart van der Veen was één van de Joodse militairen die zich vrijwillig inschreef bij de Koloniale troepen in de jaren '70 van de 19de eeuw. Hoeveel Joden er in de 19de eeuw bij de Koloniale Troepen waren aangesloten valt niet te achterhalen. De godsdienst van de soldaten werd niet genoteerd. En het religieuze leven daar werd ook niet ondersteund. Op momenten die er toe deden, zoals op het slagveld, kon aan Joden geen geestelijke bijstand worden verleend. *'Er zijn voorbeelden dat joodsche soldaten in hospitalen en op het oorlogsveld als barbaren stierven, zonder enige hulp van den geestelijkheid zoodra zij bekenden den Mozaïschen godsdienst te belijden.'*

In Meppel wordt Gerhart van der Veen op 2 november 1857 geboren als oudste zoon van Markus van der Veen en Aaltje Kan. Hij heeft drie oudere zussen, waarvan de oudste nog niet eens vier jaar is. Zijn vader is stoffenhandelaar. Er is geen sprake van een roemruchte militaire traditie in de familie, al is vader Markus zelf lancier geweest in het 1e regiment lanciers in de periode februari 1843 – februari 1849. Gerharts oom Benjamin heeft meegevochten tijdens de Tiendaagse Veldtocht tegen de Belgen in 1831, waar hij een Metalen Kruis aan over heeft gehouden. Maar daar houden de militaire verrichtingen ook op. Wanneer Gerhart 21 jaar oud is, besluit hij zich op 18 april 1879 vrijwillig aan te melden bij de Koloniale Troepen voor een periode van zes jaar. Over de beweegredenen van zijn aanmelding kunnen we alleen maar gissen en een onderzoek doen naar aanmeldingen in het algemeen in die tijd. Het zou kunnen dat Gerhart bijgaand bericht heeft gelezen in het *Algemeen Dagblad* van 27 maart 1879, een kleine maand voordat hij zich inschreef. En de brochure waar naar verwezen werd voor 50 cent heeft aangeschaft.

Ondanks een gemiddeld sterftcijfer van 10% per jaar als gevolg van besmettelijke ziektes, schreven in de periode 1855-1894 zo'n 73.000 mannen zich vrijwillig in. Niet alleen Nederlanders, veel vreemdelingen von-

Werving van militairen,
Algemeen Dagblad, 27
maart 1879. [Koninklijke
Bibliotheek]

den ook de weg naar het Koloniaal Depot in Harderwijk, dat het *'gootgat van Europa'* werd genoemd. Armoede, het avontuur of het ontlopen van straf vanwege een crimineel verleden was vaak een drijfveer. In de vroegste periode bedroeg het handgeld tien à twintig gulden. In de periode waarin Gerhart zich inschreef waren er voor de *'Atjeh-krijg'* veel vrijwilligers nodig en ging het handgeld omhoog. Gerhart ontving 300 gulden – te vergelijken met ruim 3.000 euro nu. Eén ding was zeker: vertrok je naar de Oost, dan hield je er rekening mee niet terug te keren. Als je de dienst en de tropische ziekten al overleefde, was de kans ook groot dat je op Java achterbleef. In die tijd zei men *'hij gaat naar Java'* over een man die zich had aangemeld voor het leger in Indië. Daarmee werd bedoeld: hij is een verloren man. Het Nederlands Indisch Leger (NIL – pas later werd het Koninklijk toegevoegd) was een toevluchtsoord voor wanhopigen en verschoppelingen, voor de uitgeworpenen der maatschappij. Was Gerhart een wanhopige man, een avonturier of lokte het geld?

Uit zijn inschrijving kunnen we lezen dat Gerhart 1.69m lang is, een ovaal gezicht heeft met een ronde kin, bruin haar en bruine ogen. Hij is verder behept met een niet hinderlijke kromme stand van de tweede teen van zijn linkervoet.

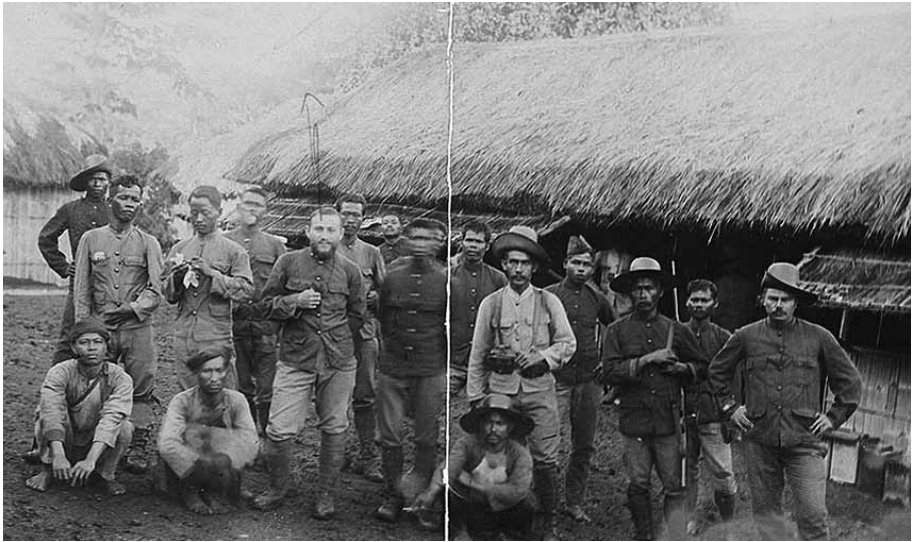
Atjeh-oorlog

De Atjeh-oorlog hield de gemoederen in Nederland behoorlijk bezig. Het sultanaat Atjeh was een sterke, ontwikkelende en zelfbewuste staat, rijk geworden dankzij de vruchtbare landbouwgronden, de zeeroverij en de controle over de Straat van Malakka. De oorlog kostte veel geld en per jaar meer dan tweeduizend mannen het leven. Een stortvloed aan artikelen en pamfletten kwam op gang, van zowel voor- als tegenstanders. Op-

maat van de discussie was de open brief die Multatuli in 1872 schreef aan Koning Willem I: *“Uw Gouverneur-Generaal, Sire, staat op het punt, onder gezochte voorwendsels, hoogstens op grond van kunstig geprovoceerde redenen, den oorlog te verklaren aan den Sultan van Atjeh, met het voornemen dien Souverein te beroven van zyn erfdeel. Sire, dit is noch dankbaar, noch edelmoedig, noch eerlyk, noch verstandig.”*

In de maanden april en mei 1879 zit Gerhart in het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk waar hij wordt getraind ter voorbereiding van zijn jaren in de tropen. Op zaterdag 7 juni 1879 vertrekt Gerhart vanuit Harderwijk per trein naar Amsterdam. Dat gaat, zo kunnen we lezen in het boek van Verhoeven, als volgt: *‘Op de ochtend van vertrek waren de praktische voorbereidingen rond. Al vroeg gingen de manschappen naar de kerk. Verplicht. Daar hoorden ze stichtende en waarschuwendende woorden, waarvan de betekenis ze mogelijk ontging. Vervolgens traden ze aan op het plein voor de kazerne. Ze waren ongewapend, behalve de onderofficieren, die hun sabel aan een witte band over een schouder gespiten. De manschappen droegen over hun rechterschouder een witlinnen zak met brood en over hun linkerschouder een veldfles met water. In de hand droegen ze een zwartleren kledingtas waarin, naast extra schoenen en ondergoed, ook nog wat persoonlijke bezittingen zaten. Klokslag acht uur verscheen de commandant van het werfdepot op het plein, omringd door zijn officieren. In doodse stilte inspecteerde hij de gelederen. Dan plaatste hij zich voor het front van de troepen en hield een korte toespraak, die altijd eindigde met: ‘Vaart wel, mannen! Goede reis! Leve de koning!’ De mannen, in dit stadium aangeduid als ‘het transport’, antwoordden met een driefwerv ‘Hoera!’. Daarop speelde ‘de muziek’ het Wilhelmus, en dus niet het toenmalig volkslied Wien Neêrlands bloed. Dat was in koloniaal-militaire kringen niet populair.’*

In Amsterdam gaat Gerhart dezelfde dag aan boord van het stoomschip de Conrad bestemd voor Oost-Indië, samen met 160 man suppletietroepen waaronder 10 onderofficieren. Een dag later, 8 juni om 11 uur, vertrekt de boot via het 10 jaar eerder geopende Suezkanaal naar Indië. De mindere rang slaapt in ruimtes die te laag zijn om rechtop te staan en met onvoldoende slaapplekken. De mannen hebben maar één set bovenkleding en er is nauwelijks mogelijkheid zich te verschonen. Als ontbijt kregen de soldaten gortepap met stroop, en eenmaal per week een stuk

Net als Gerhart van der Veen diende Albert van Zuiden (staand vooraan, derde van links) bij de KNIL, circa 1910. [Collectie Rob Cassuto]

komijnkeas. Het avondeten bestond afwisselend uit bruine bonen met spek of grauwe erwten met gepekeld vlees. De reis duurde ruim een maand – een maand vol ongemakken – op 17 juli 1879 arriveren ze in Batavia.

Het is niet duidelijk wat Gerhart precies op Java of Atjeh heeft gedaan. De normale gang van zaken was een jaar in opleiding in het Depot, gevolgd door twee jaar verblijf bij een veldbataljon. Na deze drie jaren volgde uitzending naar een van de Buitengewesten. Wel vertelt zijn stamboek dat hij in november 1882 tot korporaal wordt benoemd, in het 5de Bataljon infanterie. Op 24 september 1884 wordt hij ingedeeld bij het 2de depot Bataljon. Op 11 juni 1885 ontvangt hij een bronzen medaille. Zijn diensttijd van 6 jaar zit er op. Hij vraagt een paspoort aan, dat hem wordt toegewezen en op 11 augustus zwaait hij af te Semarang, met een certificaat van goed gedrag op zak.

Joods leven van militairen in Nederland-Indië

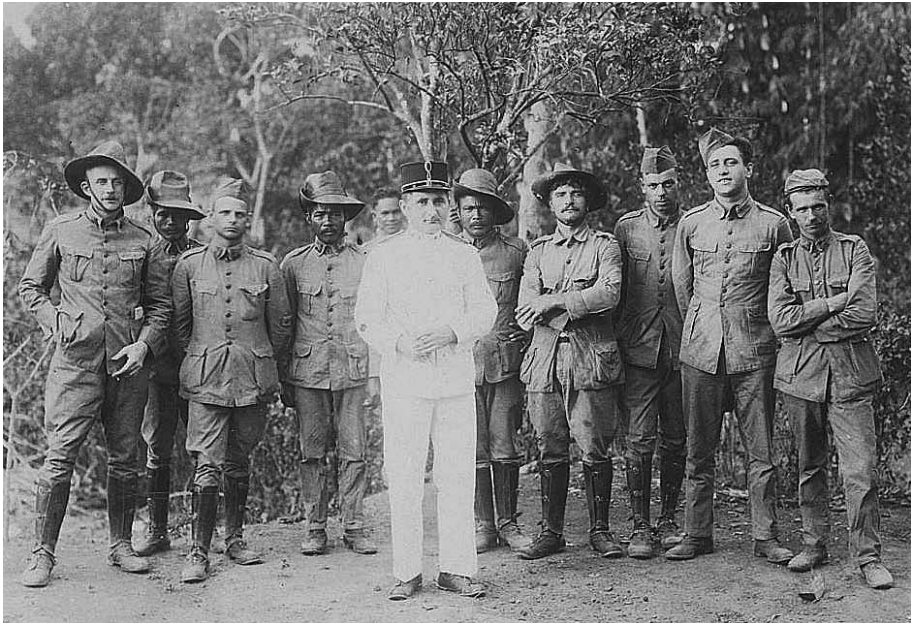
Het Joods religieuze leven was beperkt aanwezig in Nederlands-Indië. De inspanningen die moesten worden verricht om een orthodox religieus leven te leiden waren simpelweg te groot. Vergeleken met Suriname was het aandeel Joden onder de kolonisten kleiner en aangezien het land uit-

gestrekter is, woonde men ook verder van elkaar vandaan. In een krantenbericht van het Nieuw Israëlitisch Weekblad uit 1871 valt te lezen: *‘Opmerkelijk en treurig is het verschijnsel dat in de uitgestrekte Oost-Indië bezittingen van ons Rijk geen enkele Joodsche gemeente bestaat, en dat de Israëlieten aldaar, in zoo velerlei betrekkingen geplaatst, geene pogingen aanwenden om in deze te voorzien. Te Batavia, Samarang, Soerabaija wonen Israëlieten in genoegzame getalen tot vorming van gemeenten, en wij betreuren diep het gemis aan godsdienstzin – gevolg van gebrekkige godsdienstige vorming en leiding – bij deze overzeesche geloofbroeders.’* In datzelfde jaar 1871 verleent de commandant wel aan alle 20 Joodse militairen in Batavia op Nieuwjaarsdag en Grote Verzoendag verlof om deze heilige dagen godsdienstig te vieren.

In Amsterdam wordt in 1876 een vergadering belegd over het vestigen van Joodse gemeenten in Oost-Indië. Ter ondersteuning wordt een brief voorgelezen van de heer Salomonson uit Samarang, zo valt te lezen in het Nieuw Israëlitisch Weekblad van mei 1876. *‘[...] Of is het niet ergerlijk, wanneer men ziet, dat op het oorlogsterrein in Atjeh veldpredikers van christelijke en mohammedaansche gezindheid den soldaat volgen, om hem te bemoedigen, wanneer hij dikwijls in zijn laatste oogenblikken behoefte gevoelt aan een troostrijk woord, maar dat de Joodsche veldprediker ontbreekt? Er zijn voorbeelden dat Joodsche soldaten in hospitalen en op het oorlogsveld als barbaren stierven, zonder enige hulp van den geestelijkheid zoodra zij bekenden den Mozaïschen godsdienst te belijden.’*

Joods zijn in het KNIL – daar kwam meestal niet veel van terecht, schrijft ook Glaser in een artikel in Indisch maandblad Moesson over Joden in Nederlands-Indië. *‘Men werd wel eens uitgenodigd bij een Joodse familie thuis, doch dat hield niet over, omdat ze eigenlijk ‘maar een koloniaal waren’.*

Een bekende Joodse soldaat die zich aansloot bij het KNIL was de anarchist Alexander Cohen die als soldaat-schrijver van 1882 tot eind 1886 in Indië verblijft. Tijdens zijn bijna vijfjarig verblijf wordt hij wegens herhaalde insubordinatie door het Hoog Militair Gerechtshof te Batavia tot opsluiting op het fort Prins van Oranje te Semarang veroordeeld. In december 1886 wordt hij naar Nederland teruggezonden. Terug in Nederland schrijft hij onder de kop *‘Naar Indië’* een reeks artikelen in het radicale Groninger Weekblad over de misstanden in het leger. Daarin noemt

In 1928 was Albert van Zuiden al bevorderd tot officier. [Collectie Rob Cassuto]

hij het koloniale leger de *'op militaire wijze georganiseerde bandieten-bende'*. Het pamflet dat door de overheid verspreid werd om nieuwe mannen te rekruteren wordt door Cohen gefileerd. Er is géén sprake van goede voeding zoals uit dit citaat te lezen valt: *'Om tien uur is het 'soep-eten': de dan verstrekte spijs bestaat uit soep, rijst en sambal, welke laatste is samengesteld uit gebraden, met vleesch enz. toebereide Spaansche peper. In de meeste gevallen is de soep slecht, dun en waterig, en het daarin zich bevindend stuk vleesch microscopisch klein en taai. Dit brouwsel, dat met den weidschen naam van 'soep' betiteld wordt, heeft gewoonlijk een blauwachtigen tint en door de soldaten wordt het dan ook aangeduid als 'blauwe broeken-water.'*

Er is géén goede kleding, goede huisvesting of uitmuntende ziekenverzorging, zo betoogt hij in een reeks artikelen. *'Zeer zeker is het eervoller te sneuvelen op eigen bodem, het hart doorschoten in de groote 'struggle for life', dan daar ginder doelloos en roemloos te sterven, 't zij door klewang of donderbus van 'n dapperen Atjeher, 't zij door cholera, berri-berri of andere ziekten. Daarom, niet 'naar Indië!'*

Na zijn afzwaaien

Hoe is het Gerhart van der Veen vergaan nadat hij was afgezwaaid? Veel Joodse jongens bleven, volgens Glaser, in het leger, anderen gingen in het civiele. Dat wil zeggen: in de handel, ofwel bij een maatschappij of openen zelf een winkel. Ook Gerhart blijft in Indië en gaat in het civiele. Hij woont in *Pasoeroean*, de plek op Java waar Louis Couperus in 1899 zijn roman *De stille kracht* schreef. Pasoeroean was een gewilde standplaats voor bestuurders omdat het de grootste suikeronderneming van Java had, waar vandaan ruwe suiker werd verscheept naar Nederland. Gerhart werkt niet in de suiker, maar in tabak, bij de onderneming Djarit van de heer A.G.V. van Leeuwen in de dessa Djarit Djeboek.

Lang heeft Gerhart niet van zijn Indische leven kunnen genieten. Drie jaar na afzwaaien uit het KNIL overlijdt hij op 3 september 1888. Gerhart is nog geen 30 jaar oud geworden. Op 13 september verschijnt in het *Soerabaijasch Handelsblad* een artikeltje waarin staat dat in het Pasoeroeansche tegenwoordig vele zieken zijn. *'Koorts, hoesten en wat cholera, de laatste van een zacht karakter. Het waait er alsof Aeolus zich de wangen wil kapot blazen en op de ree spookt het van belang.'*

Werkgever Djarit in Pasoeroean begraaft hem op begraafplaats Pasi-rian, afdeling Loemadjang. Grafopschrift: 42. Hier rust / kalm en zacht / Gerhard van der Veen geb. 2 Nov. 1857 / overl. 3 Sept. 1888 (619 - 301).

Literatuur

- J. Glaser, *Joden in Nederlands Indië*, in: *Moesson*, 15 augustus 1991.
- F. Lanzing, *Soldaten van smaragd - mannen, vrouwen en kinderen van het KNIL 1890-1914*.
- C.M.S. Verhoeven, *Het vergeeten korps; de geschiedenis van de koloniale reserve*, 2012.

- R. Spoor (red.) *Alexander Cohen. Uiterst links*. Journalistiek werk 1887-1896 (Amsterdam 1980).
- H.L. Zwitser en C.A. Heshesius, *Het koninklijk Nederlands-Indisch leger 1830-1850. Een terugblik*.

Internet

Wikipedia, DBNL, Roosjeroos.nl, Nationaal Archief, site van Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Delpher.

Met dank aan Rob Cassuto, Daniël Metz, John Löwenhardt, Gielt Algra, Hetty Berg en Ben Wegman.